

תגלית בית-כנסת עתיק בעזה

מאת

מייכאל אבי-יונה

בגליון האחרון של *Orientalia* מופיע מאמר על תגליות במצרים בשנים 1964—1965, ובו רשימה השאובה מן העתונות היומית המצרית. וזו לשונה¹:

15. עזה. — לפי ידיעות שהופיעו בעתונות המצרית גילתה משלחת ארכיאולוגית של מחלקת-העתיקות שרידי כנסייה מן המאה ה-4, וביניהם שני פסיפסים יפים. האחד מעוטר בתיאורי חיות, ואילו על השני נראית קדושה, הפורטת על גבל וקוסמת את חיות-הפרא. בשני הפסיפסים כתובות ביוונית ובעברית.

למאמר מצורפים שלושה תצלומים, שנמסרו על-ידי החופר, ד"ר עבד אל-מח'סן אל-ח'שב (שם, ציורים 73—75; לוחות XL—XXXIX).

מן התצלומים עולה, שנתגלה בית-כנסת יהודי מן המאה ה-4. זה זמן רב היה ידוע, שאמנם היה בעזה בית-כנסת. ואלה ההוכחות לכך: (1) עמוד שחקוקות בו הכתובת "חנניה בר יעקב" (ANANIA YIO IAKΩ) ומנורה בעלת שבעה קנים; בצדה האחד של המנורה שופר, ובצדה האחר לולב ואתרוג. (2) שבר-סורג שחקוקות בו מנורה וכתובת יוונית שבה נזכר "יעקב בן אלעזר".²

א. החלק הראשון של הרצפה כולל גפן מתפתלת עם עלים וזלזלים. ענפי הגפן יוצרים עיגולים, ובתוכם תיאורי חיות. באחד העיגולים (הנמצא, כנראה, במרכז הרצפה) כתובת יוונית (לוח יב: 1):

MANAA
MOC KAI ICOYC
YIOI TOY MAKAPS
[IICHTOC EYΛEMΠOPOI
EYXAPICTOYNTEC

1. J. Leclant, *Orientalia*, N.S. 35, 1966, p. 135. אני מודה למר א. קמפינסקי

ולמר י. גוה על שהפנו את תשומת-לבי לפרסום זה.

2. ספר היישוב, א, ירושלים תרצ"ט, עמ' 113—114, מס' 7—5.

מיכאל אבי־יונה
 [T]Ω ΑΓΙΩΤΣ ΤΟΠΩ ΚΑΙ
 [T]ΗΝ ΨΗΦΩCΙΝ ΤΑΥΤΗΝ
 ΠΡΟCΕΝΗΓΚΑΜΕΝ
 [ΕΝ] ΜΗΝΙ ΛΩΩ ΤΟΥ
 ΘΞΦ

Μαννά/μος³ καὶ Ἰσοῦς / υἱοὶ τοῦ μακαρ(ιωτάτου) / Ἰσσήτος ξυλεμπόροι /
 εὐχαριστοῦντες / [τ]ῷ ἁγιωτ(άτῳ) τόπῳ καὶ / [τ]ῇν ψήφωσιν ταύτην
 προσ<η>ν<έ>γκαμεν / [ἐν] μηνὶ Λώῳ τοῦ / θξφ

אנחנו) מנחם וישוע⁴, בני ישי (?) המנוח, סוחר־עצים, כאות־הערצה
 לאתר הקדוש⁵ ביותר, תרמנו את הפסיפס הזה בחודש לואוס (שנת) 569⁶.

העדר הצלבים, השמות היהודיים מנחם וישוע, ואולי גם השם ישי, וכן כינוי
 בית־הכנסת בשם "האתר הקדוש ביותר" (השווה את הביטוי ἁγίος τόπος
 שבכתובת־הסורג מעזה) מעידים, שלפנינו רצפת בית־כנסת. מעניינת גם
 תעסוקת המנדבים, שהיו סוחר־עצים, ודאי יבואנים.

ב. בחלק השני של הרצפה (לוח יב: 2—3) אפשר למצוא משום חזוק
 למסקנתנו: בתוך מסגרת של מיאגדרים מתואר המלך דויד בדמות אורפיאוס,
 הפורט על נבל, שעה שחיות שונות (פיל, ג'יראפה, גור־אריה ושלז) מאזינות
 לצליליו. ליד ראש המלך כתוב באותיות עבריות ובכתיב מלא: "דויד". המלך
 מתואר בתלבושת קיסרי ביזאנטיון: חבוש דיאדמה ולבוש כלאמים של קיסר
 וטוניקת־פסים.

תיאור זה מלא עניין לכל העוסק בתולדות האימפריה הרומית. תיאור
 אורפיאוס־דויד כבר מופיע בתמישיחי דורא־אברופוס⁷. בציורים ביזאנטיים מן
 המאה ה' — כמו, למשל, בעיטורי ס' בראשית השמור בווינה — מתוארים

3. השווה: CII, II, No. 883

4. הצורה Ἰσοῦς מצויה אצל יוסף בן־מתתיהו (קדמ' ב, 183) כתעתיק שמו של
 ישוה בן אשר (בר' מו, יז); בתרגום־השבעים נכתב שם זה Ἰέσουα

5. כינוי זה מופיע בצורה זו בכתובת־הסורג מעזה ובכתובות רבות אחרות. ידועה
 גם צורתו הארמית: "אתרא קדישא".

6. לפי מניין עזה — שנת 508/9 לספה"ב.

7. C. Kraeling, *Dura-Europos Report*, VIII, 1: *The Synagogue*, New Haven 1956, pp. 223—225; E. R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, IX, New York 1964, pp. 89—104

מלכי המקרא בלבוש קיסרי ביזאנטיון.⁸ הוא הדין לדמותו של דויד בעיטורי ס' תהילים מפאריס.⁹ אולם הזיהוי אורפיאוס-דויד מעולם לא בוטא בצורה כה קולעת כמו במקרה שלפנינו. חשובה גם ההילה העוטרת את ראש המלך, דוגמת ההילות שסביב ראשי הקיסרים, כמו, למשל, יוסטיניאנוס בכנסיית סאן ויטלה שבראוונה. ראוי כאן להזכיר, שגם ראשו של אברהם בפסיפס בית-אלפא עטור הילה.

העובדה שמחזה זה מתואר ברצפת הבניין מעידה עדות נוספת, שהמדובר בבית-כנסת, שכן מאז שנת 427 היה איסור חמור על תיאורים מסוג זה ברצפות של כנסיות.

הפסיפס הונח כמעט באותו הזמן שהונח הפסיפס בבית-אלפא, דבר המעיד על היחס הנוח למדי ליהודים בימיהם של אנאסטאסיוס ויוסטינוס יורשו. במידה שאפשר להבחין בדמויות החיות, נעשה הפסיפס באותו בית-המלאכה שבו נעשו פסיפי מעון ושלאל¹⁰; בייחוד הפיל אופייני לסגנונו של בית-מלאכה זה. בתגלית החדשה יש אפוא משום אישור להשערה, שמקור הפסיפסים האלה בעזה, אף-על-פי שנעשה כאן שימוש בדמויות אדם (כמו בבית-אלפא), נוהג שנפסל, כנראה, בעת הנחת הרצפה במעון.

8. H. Gerstinger, *Die Wiener Genesis*, Wien 1931, pp. 128–131; Pls. 7, 34–36.

9. H. Buchthal, *The Miniatures of the Paris Psalter*, London 1938, p. 13;

Pl. I: David as Harper; Pl. VII: The Exaltation of David

10. מ. אבייונה, ארץ-ישראל, ו, ירושלים תשכ"א, עמ' 86–93.